

Marrubium vulgare

Kransborre

Klass: Magnoliopsida (tvåhjärtbladiga blomväxter), **Ordning:** Lamiales (plisterordningen), **Familj:** Lamiaceae (kransblommiga), **Släkte:** *Marrubium* (kransborrar), **Art:** *Marrubium vulgare* - kransborre L. **Synonymer:**

Kännetecken

Kransborren är en flerårig (upp till 10 år enligt egna observationer), grågrön, 1–5 dm hög ört med små vita blommor i kransar i bladvecken. Blomfodret har tio likstora, klolikt böjda flikar vilket är karaktäristiskt för arten. Som steril kan kransborre lätt förbises bland t ex nässlor och bosyska *Ballota nigra*, eftersom den har likartad bladform.

Kransborren avslöjar sig dock genom den grågröna färgen och den vita hårfilten på stam och bladundersidor. Höjd och färg tycks något variabel från population till population och på Öland finns såväl gulgrönare och klenare som grågrönare och kraftigare populationer. Uppgifter om att arten skulle vara dåligt anpassad till vårt svenska klimat stämmer inte generellt. Åtminstone på Öland och Gotland klarar arten även de strängaste vintrar mycket bra. Den enda faran är att då individerna blir gamla så försvagas de vid stambasen och blåser lätt av vid kraftiga vinterstormar.

Utbredning och status

Kransborre har tidigare funnits i samtliga landskap i södra och mellersta Sverige upp till Uppsala, Västmanlands och Örebro län. Under 1900-talet har en kraftig minskning skett och idag finns arten endast kvar på Öland (sju lokaler 2005) och Gotland (åtta lokaler 2004). Möjligen är arten något förbisedd p g a sin huvudsakliga förekomst tätt inpå människan i miljöer som oftast är otillgängliga för botanister. Arten har minskat även i övriga nordiska länder och är utgången eller hotad även i Finland, Norge och Danmark. Artens övriga utbredning omfattar Europa, norra Afrika och österut till västra Sibirien. Den är införd till de flesta världsdelarna.

Ekologi

Kransborren har en för konkurrenssvaga, kulturgynnade och djurspridda arter typisk ekologi och växer i allehanda torra och kalkrika, kulturnära miljöer som gårdsplaner, bygator, vid sjöbodar, jordkällare, gruskullar, stenmurar, hamnar, vägkanter och soptippar etc. På såväl Öland som Gotland finns också enstaka växtplatser av mera naturlig karaktär som rasbranter (Lilla Karlsö) och vid basen av rauk (Öland). Kransborrens blommor besöks tämligen flitigt av insekter. Av viss betydelse tycks dagaktiva arter vara, men nattetid är såväl antal individer som artdiversiteten av blombesökande fjärilar betydligt större. Arten har förmåga att kunna bilda frön med eget pollen (egna observationer). Kransborren kräver för sin etablering en konkurrensfri och relativt näringsrik miljö. Den är under groningen och det första året av sin levnad mycket känslig och blir lätt utträngd av övrig vegetation. Sedan plantan väl har etablerats kan den med framgång stå kvar under många år. Kransborrens frukter är tämligen tunga och därmed svårspridda. Emellertid fungerar artens foderflikar som hullingar och fastnar lätt i pälsen på djur. Samtidigt är mynningen i fodret tämligen trång och hårbeklädd vilket gör att frukterna ofta stannar kvar inuti fodret långt efter att de har mognat. Kransborren har på detta sätt förmåga att spridas med djur hela vintern och påföljande vår. Kransborrens frö har förmodligen förmåga att länge överleva i fröbanken. Några andra sätt finns inte att förklara vissa förekomsters uppdykande.

Hot

Sedan kransborren har upphört att odlas som medicinalväxt har den svenska populationen successivt utarmats. Ännu kring 1920-1930 var den allmän kring gårdar på Öland för att sedan minska snabbt till dagens mycket låga individantal. Så länge kreatursskötsel förekom på varje gård, och gårdsmiljöerna fick den småskaliga störning som gynnade etablering och spridning av arten, klarade sig kransborren bra och fanns i livskraftiga bestånd. I från gårdsmiljön kunde med djur ständiga "satellitförekomster" etableras, ofta långt från den ursprungliga växtplatsen. Idag är situationen annorlunda, kärnförekomsterna är färre och spridningsmöjligheterna sämre. Ett av de allvarigare hoten mot kransborre ligger i det faktum att de flesta populationer är mycket små och slås därmed lätt ut av slumpfaktorer. En annan fara, av obekant omfattning, är att åtminstone på Öland förekommer populationer som tycks genetiskt utarmade. I dessa förekommer självpollinering (vilket ofta är det enda alternativet då populationerna består av en till några få individer) vilket ger upphov till plantor med kraftig vegetativ tillväxt med noll till nästan helt obefintlig blom- och fröproduktion!

Åtgärder

För att arten i längden skall klara sig själv krävs en förändring av jordbrukssamhället med en tillbakagång till småskalig djurhållning och lagom skräpiga gårdsmiljöer. I de fall arten finns i hamn- och bymiljöer kan information om artens existens medföra att städning, rensning och gräsklippning görs utan att skada de kvarvarande plantorna. Arten övervakas av floraväktare.

Övrigt

Kransborre är fridlyst. Arten är lättodlad och på Öland förekommer "genbanksodlingar" av de flesta kvarvarande populationer. Utländska namn – NO: Borremynte, DK: Kransburre, FI: Hurtanminttu, GB: White Horehound.

Naturvård

Fridlysning: Fridlyst enligt Artskyddsförordningen (SFS 2007:845), enligt paragraf: 8. Bestämmelsen gäller hela landet

Litteratur

- Andersson, U.-B. & Gunnarsson, T. 2006. Floraväktarrapport 2005 Ölands botaniska förening. Krutbrännaren 15 (1): 3–49.
- Anonym 1997. Under luppen... Krutbrännaren 6 (1): 29–30.
- Antonsson, K. 1997. Hotade kärlväxter i Östergötland 1997. Information från länsstyrelsen i Östergötlands län 1997:4.
- Bertilsson, A. m fl 2002. Västergötlands flora. Lund.
- Georgson, K. m fl 1997. Hallands flora. Lund Hård av Segerstad, F. 1924. Sydsvenska florans växtgeografiska huvudgrupper. Malmö.
- Knutsson, T. 1992. Kransborre, *Marrubium vulgare* på Öland, läget 1992. Krutbrännaren 1 (2): 28–29.
- Knutsson, T. m fl 1997. Försvunna, hotade och sårbara kärlväxter på Öland. Krutbrännaren. Suppl. 2.
- Løjtnant, B. & Worsøe, E. 1993. Status over den danske flora 1993. G.E.C. Gads Forlag, Kopenhagen.
- Nilsson, Ö. & Gustafsson, L.-Å. 1978. Projekt Linné rapporter 80-92. Svensk Bot. Tidskr. 72: 189–203.
- Nilsson, Ö. & Gustafsson, L.-Å. 1985. Projekt Linné: slutrapport. Svensk Bot. Tidskr. 79: 319–328.
- Pedersen, A. 1969. Labiaternes og Verbenaceernes udbredelse i Danmark. Bot. Tidsskr. 64: 285–379.
- Petersson, J. 1995. Nyheter i Gotlands flora 1994. Rindi 15: 4–17.
- Petersson, J. 1996. Nyheter i Gotlands flora 1995. Rindi 16: 14–33.
- Petersson, J. 1997. Nyheter i Gotlands flora 1996. Rindi 17: 3–14.
- Petersson, J. 1998. Hotade växter på Gotland. Del 1: Försvunna och akut hotade arter. Rindi 18: 4–43.
- Petersson, J. 2004. Nyheter i Gotlands flora 2003 och 2004. Rindi 24: 3–25.
- Rydberg, H & Wanntorp, H.-E. 2001. Sörmlands Flora. Botaniska Sällskapet i Stockholm.

Författare

Tommy Knutsson 1995. ©ArtDatabanken, SLU 2007.